

SECTION 1. LEGAL EDUCATION AND PERSONNEL TRAINING DURING WARTIME AND THE POST-WAR PERIOD

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-629-4-1>

ВИЩА ОСВІТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ПОЛЯ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Бошицький Ю. Л., Сопілко І. М.

ВСТУП

Одним із пріоритетних завдань органів державної влади України є гарантування прав і свобод людини та громадянина. З позицій конституційного права реалізація цього завдання набуває особливої актуальності в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Поряд із забезпеченням національної безпеки, оборони держави та захисту її суверенітету, гарантування прав людини залишається базовим обов'язком держави і визначає зміст, напрями та пріоритети діяльності державних органів і посадових осіб у процесі виконання їх службових функцій.

Запровадження правового режиму воєнного стану в Україні створює додаткові юридичні та організаційні складнощі щодо реалізації прав громадян, оскільки законом передбачена можливість тимчасового часткового обмеження конституційних прав і свобод. Такі обмеження мають нормативне підґрунтя і передбачають законодавче звуження змісту та обсягу прав і свобод людини, а також виникнення об'єктивних факторів, що унеможливають або значно ускладнюють їх практичну реалізацію.

Згідно зі статтею 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні», під час дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44 і 53 Конституції України. Крім того, можуть вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах, необхідних для забезпечення реалізації заходів, передбачених частиною

першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»¹. Ці нормативні механізми встановлюють баланс між конституційним гарантуванням прав людини та потребами національної безпеки в умовах воєнного стану.

Право на освіту, закріплене статтею 53 Конституції України, є одним із базових соціально-культурних прав, що забезпечує безперервний інтелектуальний розвиток молодого покоління та формування соціальної і професійної компетентності громадян. З позицій державної освітньої політики формування інтелектуальної еліти нації – вчених, дослідників, суспільних діячів, інноваторів та підприємців – є ключовим компонентом сталого розвитку освітньої системи та підвищення науково-культурного потенціалу держави.

1. Правові та інституційні засади функціонування системи вищої освіти України в умовах воєнного стану: виклики, ризики та напрями трансформації

Початок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України спричинив суттєві деструктивні зміни у функціонуванні системи вищої освіти, що проявилися у значних матеріальних втратах, руйнуванні інституційних структур та необхідності адаптації освітнього процесу до умов воєнного стану. Внаслідок ракетних та артилерійських обстрілів численні заклади вищої освіти зазнали істотних пошкоджень або повного знищення матеріально-технічної бази. Високий рівень загрози подальшої руйнації освітньої інфраструктури безпосередньо впливає на реалізацію конституційного права громадян на освіту, гарантованого статтею 53 Конституції України та нормами Закону України «Про освіту».

З позицій правового аналізу, ситуація у сфері вищої освіти після початку воєнних дій характеризується глибокими трансформаційними процесами, що охоплюють соціально-правовий, організаційний та інституційний виміри. Значна частина учасників освітнього процесу – здобувачі освіти, наукові та науково-педагогічні працівники – була змушена залишити місце постійного проживання, евакуювавшись до безпечніших регіонів або за межі держави, тоді як інші опинилися на тимчасово окупованих територіях, де доступ до освітніх послуг істотно обмежено. За даними міжнародних організацій, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, з України виїхали майже

¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 (затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

5,5 млн осіб, переважно жінки та діти². Ще понад 4,5 млн громадян стали внутрішньо переміщеними особами. Як і у 2014 році, після анексії Автономної Республіки Крим та початку бойових дій на сході України, держава знову зіткнулася з потребою переміщення закладів вищої освіти на підконтрольні території, що супроводжується комплексом правових, фінансових та організаційних викликів.

З метою оперативного реагування на загрози, що виникли, від самого початку агресії були вжиті термінові адміністративно-правові заходи. Так, 24 лютого 2022 року Міністерство освіти і науки України оприлюднило офіційні рекомендації щодо тимчасового призупинення освітнього процесу у закладах освіти всіх рівнів, у тому числі й у системі вищої освіти³. Зазначене рішення мало першочергово короткостроковий характер і було спрямоване на забезпечення реалізації принципу безпеки учасників освітнього процесу. Однак подальший розвиток воєнних подій зумовив необхідність системного перегляду організаційно-правових засад освітньої діяльності.

З огляду на зростання безпекових ризиків, фізичну недоступність навчальних закладів, масове переміщення здобувачів і педагогічних кадрів, а також дестабілізацію комунікаційних мереж, виникла об'єктивна потреба у нормативному врегулюванні механізмів дистанційного, змішаного та індивідуального навчання. Такий підхід став одним із ключових напрямів державної політики у сфері освіти в умовах воєнного стану, що закріплює орієнтацію на гнучкість, адаптивність і стійкість освітньої системи до кризових явищ.

В умовах триваючої агресії система вищої освіти функціонує під впливом низки непередбачуваних викликів, серед яких: повна або часткова руйнація навчальних і лабораторних корпусів, постійна загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, дестабілізація системи університетського управління, скорочення державного фінансування, обмеження академічної мобільності та ускладнення міжнародної наукової співпраці. Сукупність зазначених чинників об'єктивно зумовила необхідність переосмислення стратегічних пріоритетів розвитку вищої освіти, удосконалення правового регулювання освітньої діяльності, а також розроблення адаптивних механізмів управління закладами вищої освіти в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

На фундаментальному рівні забезпечення функціонування системи вищої освіти та визначення стратегічних напрямів її відновлення,

² <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

³ Про організацію освітнього процесу : Лист МОН № 1/3371-22 від 06.03.22 року.
URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86062/

зокрема у контексті сучасних кризових викликів, висвітлюється у наукових працях провідних вітчизняних дослідників, зокрема Л. Антонюк, С. Головка, І. Гнибіденко, О. Грішнова, О. Гринькевич, Л. Гриневич, І. Дичківська, Д. Ільницький, І. Каленюк, С. Квіт, В. Кремень, Е. Лібанова, Л. Лісогор, В. Луговий, Д. Лук'яненко, В. Мадзігон, Н. Ничкало, С. Ніколаєнко, О. Овчарук, Л. Оршанський, І. Петрова, І. Сопілко, Ж. Таланова та інші.

Утім, на момент початку повномасштабного вторгнення вища освіта України ще не відновилася після негативних наслідків пандемії COVID-19, яка поглибила наявні структурні проблеми та ускладнила реалізацію освітніх процесів. Пандемія продемонструвала невідповідність частини освітньої системи потребам економіки та ринку праці, розкрила проблеми управлінської ефективності закладів вищої освіти, обмеження академічної автономії та слабку інтеграцію українських університетів у глобальний освітній простір.

Повномасштабна війна, значно загострила існуючі проблеми та породила нові виклики, які раніше не виникали в практиці освітнього менеджменту. До основних проблем, що визначали розвиток вищої освіти до початку воєнної агресії, належали: невідповідність підготовки фахівців потребам ринку праці; дисбаланс між компетенціями випускників і очікуваннями роботодавців; недостатня інтеграція українських закладів вищої освіти у світовий освітній простір; викривлення при формуванні контингенту здобувачів освіти; неефективність управління; низький рівень автономії закладів; обмежене матеріально-фінансове забезпечення; проблеми кадрового комплектування; слабкі зв'язки з наукою та бізнесом; несприятлива демографічна ситуація; посилення тенденцій до освітньої еміграції.

У воєнних умовах система вищої освіти України зіткнулася із новими складними викликами, що в сукупності з наявними проблемами зумовили необхідність застосування адаптивних управлінських, організаційних та нормативно-правових механізмів. Серед основних сучасних викликів слід виділити: загрозу життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, включно зі здобувачами освіти та персоналом закладів вищої освіти; значні руйнування освітньої інфраструктури, зокрема пошкодження приміщень, навчального обладнання та баз для практичного навчання; масштабне переміщення учасників освітнього процесу всередині країни та за її межі, що призвело до втрат серед здобувачів освіти та науково-педагогічного персоналу; ускладнення доступу до вищої освіти та порушення безперервності навчального процесу; втрату управлінського контролю над освітньою діяльністю на тимчасово окупованих територіях або в зонах активних бойових дій;

примусову переорієнтацію здобувачів освіти на освітні програми, підручники та мовне середовище держави-агресора на окупованих територіях; зменшення державного фінансування вищої освіти⁴.

Виявлені проблеми свідчать про структурні та нормативно-правові недоліки системи державного регулювання освіти, що негативно впливає на конкурентоспроможність національних закладів вищої освіти. В умовах невизначеності та нестабільності, притаманних правовому режиму воєнного стану, надзвичайно актуальним є комплексна ідентифікація та системний аналіз ризиків для вищої освіти України. Для цілей практичного управління доцільно класифікувати такі ризики за групами: політико-правові, соціально-економічні, фінансові, кадрові, організаційно-технічні та безпекові.

2. Трансформаційні процеси у системі вищої освіти України в умовах воєнного стану: організаційно-правові засади, структурні зміни та забезпечення якості освітньої діяльності

Військова агресія РФ проти України спричинила безпрецедентні зміни в системі вищої освіти, які торкнулися всіх її ключових складових – від структури мережі закладів вищої освіти (ЗВО) до контингентів здобувачів освіти та науково-педагогічного персоналу. За оцінкою Національної академії педагогічних наук України, виклики воєнного періоду мають системний характер, суттєво впливають на функціонування галузі та вимагають своєчасного прийняття адекватних рішень, розробки стратегічних управлінських підходів і реалізації невідкладних заходів для мінімізації негативних наслідків і забезпечення стійкості вищої освіти⁵.

Найбільш відчутно воєнні дії позначилися на переміщеннях здобувачів освіти, науково-педагогічного і адміністративного персоналу. Масштабні внутрішні та міжнародні переміщення призвели до: тимчасової або постійної втрати навчальної та науково-дослідної бази; порушення безперервності навчального процесу; обмеження доступу до освітніх послуг у регіонах активних бойових дій; регіональної диспропорції у забезпеченні якісної освіти; соціальної дезінтеграції

⁴ Сідлецький С., Шандар А. Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4353/4280>

⁵ Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь / В. Г. Кремень, В. І. Луговий, П. Ю. Саух, І. І. Драч, О. М. Слюсаренко, Ю. А. Скиба та ін. Київ: Педагогічна думка, 2023. 172 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/VO-Ukr-v-umovah-voyen-stanu-ta-pisl-vidnovl-NAPN_2023-172p.pdf.

студентів та персоналу через стресові умови проживання, навчання і роботи.

Наслідком цих змін стало виникнення потреби у запровадженні адаптивних механізмів управління та організації освітнього процесу, включно з дистанційною та змішаною формою навчання, підтримкою психологічного та соціального благополуччя учасників освітнього процесу, а також забезпеченням законних прав внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій та осіб із інвалідністю.

Воєнні дії та тимчасова окупація окремих регіонів призвели до переміщення ЗВО з небезпечних територій. З 2014 року по березень 2022 року було переміщено 12 державних закладів освіти, а з березня по листопад 2022 року – ще 19, з яких 8 переміщень відбулися повторно⁶. Переміщені заклади розміщуються на базі провідних університетів у відносно безпечних регіонах, що сприяло не лише підвищенню безпеки учасників освітнього процесу, а й оптимізації мережі ЗВО через об'єднання та реорганізацію закладів.

На початок 2025 року в Україні нараховується 390 закладів вищої освіти, 50 закладів фахової передвищої освіти та 185 наукових інститутів (установ)⁷. Процес трансформації мережі ЗВО має стратегічне значення, оскільки він дозволяє: впорядкувати структурну організацію системи; підвищити управлінську ефективність та безпеку; оптимізувати кількісні показники закладів; зміцнити фінансову та економічну стабільність закладів; створити передумови для посилення інтеграції української освіти у європейський та світовий освітній простір.

Ініційований Міністерством освіти і науки України проект закону про засади модернізації мережі ЗВО передбачає комплексну оптимізацію кількості та структури закладів у залежності від демографічних і регіональних характеристик, а також контингенту студентів:

1. У містах із населенням до 100 тисяч осіб з одним містотвірним закладом вищої освіти – збереження ЗВО; у разі наявності двох закладів – об'єднання.

2. У містах із населенням від 100 до 350 тисяч осіб – функціонування двох конкуруючих ЗВО.

3. У містах із населенням понад 350 тисяч осіб – формування мережі із трьох типів закладів: навчальні інститути, дослідницькі університети та світоглядні академії.

⁶ Освіта і наука України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. Київ: МОН, 2023. 64 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>

⁷ <https://skilky-skilky.info/v-ukraini-625-zakladiv-hotuiut-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-z-nykh-390-vyshi/>

Заклади державної форми власності (за винятком містотвірного) повинні мати не менше ніж 5 тисяч студентів денної форми навчання та загальний контингент не менше 10 тисяч осіб⁸.

Впровадження таких законодавчих норм забезпечує: підвищення ефективності функціонування системи вищої освіти; створення передумов для сталого розвитку закладів; економічну та організаційну стабільність; підвищення якості освітніх послуг та конкурентоспроможності українських університетів на міжнародній арені.

Суттєвим викликом для системи вищої освіти України в умовах воєнного стану є забезпечення формування та збереження контингентів здобувачів освіти, гарантування доступу до навчання громадянам із різних регіонів країни та тим, хто перебуває за кордоном, а також створення безпечних умов для організації та реалізації якісного освітнього процесу. Війна спричинила масштабні демографічні зміни: понад 8 мільйонів українців стали внутрішньо переміщеними особами, а понад 5,5 мільйонів були змушені залишити територію України. Станом на кінець 2022 року із 4,18 мільйона громадян, зареєстрованих у країнах Європи для отримання тимчасового захисту внаслідок воєнних дій, понад 665 тисяч становили студенти та учні, а близько 25 тисяч – освітяни. Водночас кількість випускників шкіл скоротилася зі 640 тисяч у 2008 році до 360 тисяч у 2023 році, із прогнозом подальшого зниження до 300 тисяч у 2030 році, що ускладнює формування контингентів здобувачів освіти та вимагає впровадження системних заходів для стабілізації освітнього процесу⁹.

Для забезпечення стабільності системи вищої освіти Міністерство освіти і науки України у 2022–2023 роках запровадило комплекс заходів, спрямованих на спрощення процедур вступу до закладів вищої освіти, створення умов доступу до навчання для жителів тимчасово окупованих та особливо небезпечних територій, а також організацію тестування та вступних процедур за кордоном. Завдяки цим заходам українські ЗВО змогли сформувати необхідні контингенти здобувачів освіти та забезпечити функціонування освітньої системи в умовах воєнного стану. Так, у вступній кампанії 2022 року взяли участь понад 214 тисяч осіб, а станом на початок 2023 року загальна чисельність здобувачів вищої освіти в Україні становила 1 113 тисяч осіб, з яких 869,4 тисяч – у закладах, підпорядкованих МОН. Застосування

⁸ МОН оприлюднило орієнтовні критерії модернізації мережі. URL: [https:// osvita.ua/vnz/reform/91422/#google_vignette5](https://osvita.ua/vnz/reform/91422/#google_vignette5).

⁹ Не вистачає студентів: у Міносвіти хочуть зменшити кількість університетів втричі. *Бізнес Цензор. Новини* : 15.01.2024 . URL: https://mbiz.censor.net/news/3467716/ne_vystachaye_studentiv_u_minosvity_hochut_zmenshyty_kilkist_universytetiv_vtrychi.

спрощених процедур вступу та створення безпечних умов для навчання сприяло стабілізації контингентів і забезпечило неперервність освітнього процесу для громадян, що перебувають як на території України, так і за її межами.

У 2025 році МОН оновило Порядк прийому на навчання для здобуття вищої освіти, передбачивши підтримку закладів вищої освіти, розташованих у прифронтових та прикордонних областях, через встановлення регіонального коефіцієнта, який множить конкурсний бал вступників, що обирають ЗВО у зонах бойових дій або на територіях, постраждалих від російської агресії. Для студентів, які здобули ступінь бакалавра у 2025 році та зареєстровані на тимчасово окупованих територіях, запроваджено спеціальні умови вступу на магістратуру. Також передбачено спрощені процедури вступу для здобуття другої вищої освіти та ступеня доктора філософії/доктора мистецтва, за винятком спеціальностей 081 «Право» та 293 «Міжнародне право».

Крім того, квітневий 2024 року Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу у вищій освіті» суттєво розширює автономію закладів вищої освіти у розробленні та реалізації освітніх програм і надає здобувачам можливість формувати індивідуальні освітні траєкторії. Внесені зміни до Закону України «Про вищу освіту» регламентують освітні програми, стандарти вищої освіти та організацію освітнього процесу¹⁰.

Таким чином, заходи МОН та законодавчі новації створюють правові та організаційні передумови для формування і збереження контингентів здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану, забезпечують доступність вищої освіти для внутрішньо переміщених осіб та громадян, що перебувають за кордоном, а також сприяють адаптивності системи вищої освіти до кризових умов, підтримці безперервності освітнього процесу та розвитку індивідуальних освітніх траєкторій.

Воєнна агресія Російської Федерації проти України суттєво вплинула на механізми забезпечення якості вищої освіти, зокрема на практику акредитації освітніх програм, терміни дії акредитаційних документів і зміст нормативно-правового регулювання у цій сфері. В умовах воєнного стану уряд України надав Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) повноваження тимчасово проводити акредитацію освітніх програм у віддаленому (дистанційному) режимі, що стало необхідним кроком для забезпечення безперервності освітнього

¹⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу у вищій освіті: Закон України від 23 квітня 2024 року № 3642-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-20#Text>.

процесу та реалізації процедур зовнішнього оцінювання якості освіти. Крім того, уряд дозволив ухвалювати рішення про умовну (відкладену) акредитацію освітніх програм без проведення або з частковим проведенням акредитаційної експертизи, без сплати закладами вищої освіти вартості відповідної процедури. Такий підхід спрямований на мінімізацію адміністративного навантаження на ЗВО та збереження їх правового статусу як суб'єктів освітньої діяльності в умовах надзвичайних обставин.

З метою запобігання перериванню дії чинних акредитаційних документів уряд продовжив термін чинності сертифікатів про акредитацію освітніх програм і спеціальностей закладів вищої освіти та наукових установ, які були дійсними станом на 24 лютого 2022 року, до 1 липня року, що настає після припинення або скасування воєнного стану в Україні. Відповідно до цих рішень НАЗЯВО затвердило Тимчасовий порядок акредитації освітніх програм в умовах воєнного стану, який передбачає дві альтернативні процедури проведення акредитації: дистанційну (віддалену) відповідно до чинного Положення про акредитацію освітніх програм або спрощену – із застосуванням механізму умовної (відкладеної) акредитації без проведення або з частковим проведенням акредитаційної експертизи. Такий підхід дав змогу зберегти функціональність системи зовнішнього контролю якості освіти, забезпечити гнучкість процедур та гарантувати правову визначеність статусу освітніх програм у період дії воєнного стану¹¹.

Водночас законодавчі зміни, ухвалені у квітні 2024 року, започаткували новий етап трансформації законодавчого поля у сфері вищої освіти. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу у вищій освіті» (від 23 квітня 2024 року № 3642-IX) суттєво оновлено нормативно-правові засади формування освітніх програм та визначено нові вимоги до їх структури, змісту і процедур затвердження. Заклади вищої освіти отримали розширені повноваження у сфері академічної автономії, зокрема право самостійно розробляти й затверджувати освітні програми з урахуванням вимог до відповідного рівня вищої освіти, визначених законодавством, а також положень стандартів вищої освіти. На основі затверджених програм ЗВО формують навчальні плани, що конкретизують обсяг

¹¹ Про особливості акредитації освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачі вищої освіти, в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2022 р. № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-2022-%D0%BF#Text>

освітніх компонентів у кредитах ЄКТС, визначають логіку їх послідовності та форми контролю навчальних досягнень здобувачів.

Закон також вніс істотні зміни до статті 10 Закону України «Про вищу освіту», зокрема частини четвертої, п'ятої та шостої, а також фактично оновив зміст частини третьої, яка визначає вимоги до освітньої програми. У новій редакції наголошується на необхідності врахування компетентнісного підходу, академічної доброчесності, забезпечення можливості формування індивідуальних освітніх траєкторій, а також дотримання принципу узгодженості між результатами навчання та очікуваними професійними компетентностями.

Таким чином, трансформація підходів до акредитації, розроблення і реалізації освітніх програм у період воєнного стану демонструє перехід системи вищої освіти України від нормативно-централізованої моделі до адаптивно-правової, заснованої на гнучкості процедур, розширенні автономії ЗВО та впровадженні сучасних механізмів забезпечення якості освіти відповідно до європейських стандартів. Ці зміни є невід'ємним елементом загальної трансформації законодавчого поля у сфері вищої освіти, спрямованої на забезпечення її стійкості, академічної доброчесності та відповідності міжнародним критеріям якості.

У контексті реформування системи вищої освіти в Україні активно обговорюється доцільність оптимізації структури органів, що здійснюють управління у цій сфері. Зокрема, пропонується скоротити кількість інституцій, уповноважених на управління закладами вищої освіти, шляхом вилучення з їх переліку Національної академії наук України та галузевих академій наук, а також обмеження кількості галузевих органів управління. Передбачається, що у сфері державного управління мають залишитися лише ті органи, до компетенції яких належать військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи та заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Водночас, з огляду на суспільну значущість зазначених питань, процес підготовки пропозицій щодо модернізації мережі закладів вищої освіти та вдосконалення системи управління галуззю має здійснюватися у відкритий, публічний спосіб із залученням представників наукової спільноти, освітніх установ та громадськості. Це дозволить забезпечити фахове обґрунтування рішень, уникнути поспішних кроків та зберегти баланс між ефективністю управління й автономією закладів вищої освіти.

ВИСНОВКИ

Упровадження зазначених заходів стане запорукою відновлення конкурентоспроможності української вищої освіти, її подальшої

інтеграції до європейського простору та посилення ролі освіти як ключового чинника сталого розвитку держави.

Сучасний етап розвитку вищої освіти України характеризується глибокими структурними трансформаціями, зумовленими одночасним впливом збройної агресії російської федерації, наслідків пандемії COVID-19 та необхідністю адаптації національної освітньої системи до європейських стандартів. У цих умовах актуалізується потреба системного переосмислення стратегічних орієнтирів державної політики у сфері вищої освіти, а також розроблення науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо її подальшого розвитку¹²¹³.

Зазначені заходи дали змогу здійснити комплексне дослідження стану, тенденцій і перспектив модернізації вищої освіти та визначити пріоритетні напрями її реформування, зокрема: забезпечення рівного доступу до якісної освіти; удосконалення змісту, методів і технологій навчання; розвиток дослідницького потенціалу закладів вищої освіти в контексті відкритої науки; посилення соціальної відповідальності університетів і їхнього зв'язку з ринком праці; оптимізацію мережі ЗВО шляхом створення потужних регіональних університетів; поглиблення процесів інтернаціоналізації та інтеграції у Європейський простір вищої освіти і досліджень; розширення університетської автономії; впровадження цифрових інструментів управління, включно з технологіями штучного інтелекту¹⁴.

Водночас системний науковий супровід процесів реформування вищої освіти засвідчив наявність низки концептуальних і правових прогалин, які потребують невідкладного вирішення. Передусім ідеться про відсутність у національному освітньому законодавстві цілісного механізму оцінювання, моніторингу та мотивації забезпечення якості вищої освіти. Необхідним є впровадження ефективних рейтингових, класифікаційних, рамкових та асоціаційних механізмів, які широко застосовуються у правових системах держав-членів Європейського Союзу. Недостатня присутність українських університетів у міжнародних рейтингах свідчить про невисокий рівень конкурентоспроможності національної системи вищої освіти, що значною мірою

¹² Калашнікова С., Оржель О. Оптимізація мережі закладів вищої освіти: теоретичні особливості та практичні рекомендації. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 2022. № 13. С. 89–129.

¹³ Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

¹⁴ Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025-2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.05.2025 № 457-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2025-%D1%80#Text>

обумовлено впливом воєнного стану, кадровими втратами та обмеженістю ресурсів.

Висока якість освіти є визначальним чинником сталого інноваційного розвитку держави у повоєнний період. У цьому контексті необхідною є гармонізація національних стратегічних документів із міжнародними тенденціями цифрової трансформації, зокрема з урахуванням положень Концепції розвитку цифрових компетентностей¹⁵ та рекомендацій OECD і Європейської Комісії щодо впровадження технологій штучного інтелекту в освітній процес.

Окремої уваги потребує питання розвитку дослідницької інфраструктури закладів вищої освіти. Формування наукових е-платформ, розбудова системи відкритих наукових даних, а також підвищення якості дослідницької діяльності відповідно до принципів відкритої науки є необхідними умовами зміцнення наукового потенціалу держави.

Досягнення Цілі сталого розвитку № 4 «Якісна освіта», вимагає від України посилення інклюзивності, справедливості та безперервності освіти протягом життя¹⁶. Особливої уваги потребують забезпечення освітніх прав внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни, осіб з інвалідністю та інших категорій населення, які постраждали внаслідок збройної агресії¹⁷. З огляду на це нагальною стає необхідність реалізації державних програм соціальної інтеграції, психологічної підтримки та реабілітації зазначених груп населення у системі вищої освіти.

Важливим чинником підвищення ефективності освітньої політики є оптимізація мережі закладів вищої освіти, оскільки надмірна кількість малопотужних закладів знижує результативність управління, ускладнює впровадження університетської автономії, зменшує ефективність використання ресурсів і гальмує розвиток конкурентоспроможних освітньо-наукових кластерів¹⁸. З огляду на це першочерговим завданням є удосконалення правових механізмів формульного фінансування,

¹⁵ Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>

¹⁶ Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1190-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2024-%D1%80#Text>

¹⁷ Програма розвитку ООН в Україні. (2022). Підтримка реалізації Порядку денного до 2030 року та прискорення досягнення Цілей сталого розвитку. <http://surl.li/obipy>

¹⁸ Кремьон, В. Г. (2023). Університетська мережа в Україні: необхідність модернізації: За результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної секції керівників закладів вищої освіти, 2 березня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5(1). С. 1. № 4.

посилення автономії ЗВО, а також розроблення прозорих критеріїв розподілу бюджетних коштів відповідно до результативності освітньої та наукової діяльності.

Таким чином, трансформація законодавчого поля у сфері вищої освіти повинна ґрунтуватися на принципах верховенства права, інституційної автономії, академічної свободи, прозорості управління та європейської інтеграції. Реалізація зазначених завдань сприятиме підвищенню якості національної освіти, формуванню конкуренто-спроможного людського капіталу та забезпеченню сталого розвитку держави у післявоєнний період.

АНОТАЦІЯ

У межах дослідження розглянуто деструктивні наслідки воєнних дій для функціонування системи вищої освіти – матеріальні втрати, евакуацію закладів освіти, скорочення фінансування, переміщення здобувачів і науково-педагогічних працівників, а також вплив цих факторів на реалізацію конституційного права громадян на освіту. Особливу увагу приділено нормативно-правовим механізмам забезпечення безперервності освітнього процесу в кризових умовах, включно з упровадженням дистанційної, змішаної та індивідуальної форм навчання, адаптацією процедур акредитації освітніх програм, розширенням академічної автономії закладів вищої освіти та модернізацією мережі ЗВО.

Проаналізовано законодавчі зміни, ухвалені у 2024–2025 роках, спрямовані на підвищення гнучкості та стійкості освітньої системи, розвиток індивідуальних освітніх траєкторій, удосконалення процедур акредитації, а також на розширення автономії університетів у розробленні освітніх програм. Визначено, що ці трансформації знаменують перехід від нормативно-централізованої до адаптивно-правової моделі управління освітою, заснованої на принципах академічної доброчесності, компетентнісного підходу та європейських стандартів якості.

Обґрунтовано необхідність системного переосмислення стратегічних орієнтирів розвитку вищої освіти в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Визначено пріоритетні напрями реформування: забезпечення рівного доступу до якісної освіти, оптимізація мережі закладів вищої освіти, розвиток цифрових інструментів управління, інтеграція у Європейський простір вищої освіти, посилення дослідницького потенціалу університетів і впровадження принципів відкритої науки.

Результати дослідження мають теоретичне й практичне значення для вдосконалення законодавчого регулювання у сфері освіти, формування ефективної державної політики у сфері вищої освіти, підвищення рівня її адаптивності, якості та конкурентоспроможності в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення держави.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 (затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
3. Про організацію освітнього процесу : *Лист МОН № 1/3371-22 від 06.03.22 року*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86062/
4. Сідлецький С., Шандар А. Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4353/4280>
5. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь / В. Г. Кремень, В. І. Луговий, П. Ю. Саух, І. І. Драч, О. М. Слюсаренко, Ю. А. Скиба та ін. Київ: Педагогічна думка, 2023. 172 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/VO-Ukr-v-umovah-voyen-stanu-ta-pisl-vidnovl-NAPN_2023-172p.pdf.
6. Освіта і наука України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. Київ: МОН, 2023. 64 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>
7. <https://skilky-skilky.info/v-ukraini-625-zakladiv-hotuiut-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-z-nykh-390-vyshi/>
8. МОН оприлюднило орієнтовні критерії модернізації мережі. URL: https://osvita.ua/vnz/reform/91422/#google_vignette5.
9. Не вистачає студентів: у Міносвіти хочуть зменшити кількість університетів втричі. *Бізнес Цензор. Новини* : 15.01.2024. URL: https://mbiz.censor.net/news/3467716/ne_vystachaye_studentiv_u_minosvity_hochut_zmenshyty_kilkist_universytetiv_vtrychi.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу у вищій освіті: Закон України від 23 квітня 2024 року № 3642-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-20#Text>.
11. Про особливості акредитації освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачі вищої освіти, в умовах воєнного стану.

Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2022 р. № 295.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-2022-%D0%BF#Text>

12. Калашнікова С., Оржель О. Оптимізація мережі закладів вищої освіти: теоретичні особливості та практичні рекомендації. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 2022. № 13. С. 89–129.

13. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 286-р*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

14. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025–2026 роки : *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.05.2025 № 457-р*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2025-%D1%80#Text>

15. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text>

16. Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні : *Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1190-р*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2024-%D1%80#Text>

17. Програма розвитку ООН в Україні. (2022). Підтримка реалізації Порядку денного до 2030 року та прискорення досягнення Цілей сталого розвитку. <http://surl.li/obipy>

18. Кремень, В. Г. (2023). Університетська мережа в Україні: необхідність модернізації: За результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 2 березня 2023р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5(1). С. 1–4.

Information about the authors:

Boshytskyi Yuriy Ladyslavovich,

Candidate of Legal Sciences, Professor, Honoured Lawyer of Ukraine,
Rector of the Kyiv University of Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
7A, Akademika Dobrokhotova Str., Kyiv, 03142, Ukraine

Sopilko Iryna Mykolaivna,

Doctor of Law, Professor, Honoured Lawyer of Ukraine,
Advisor to the Rector of the Kyiv University of Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
7A, Akademika Dobrokhotova Str., Kyiv, 03142, Ukraine